

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 793.322.031:793.322.032

Дарія БЕРНАДСЬКА,
м. Київ

ТАНЕЦЬ ПЕРВІСНИЙ І ДАВНЬОСХІДНИЙ: РОЗВИТОК І ВИРАЖАЛЬНІ ФОРМИ

В статті охарактеризовано особливість розвитку первісного танцю. Аналізуються форми та види танців.

Ключові слова: хореографія, танцювальні форми, первісний світ, чоловічі та жіночі танці, синкретичний танець.

Bernadska D. The Primitive and Ancient Eastern Dance: Development and Expressive Forms. The article provides a description for characteristic development of primitive and ancient Eastern dance. Analysis of forms and types of dances are carried out.

Key words: choreography, dance forms, primeval world, men and women dancing, syncretic dance.

Бернадская Д. Танец первоначальный и древневосточный: развитие и выразительные формы. В статье охарактеризованы особенности развития первобытного танца. Анализируются формы и виды танцев.

Ключевые слова: хореография, танцевальные формы, первобытный мир, мужские и женские танцы, синкретический танец.

Постановка проблеми та аналіз досліджень. Хореографічне мистецтво первісного суспільства та давньосхідних цивілізацій є досить різноманітним цікавим та замало вивченим. Дослідження первісного і давньосхідного танцю пов'язано з дослідженнями З. Абрамова, А. Авдєєва, К. Бюхера, Э. Королевої, Б. Тураєва, С. Худекова, Ю. Григоровича.

Мета статті – охарактеризувати і визначити первісні та давньосхідні форми танців. **Об'єктом дослідження** виступає хореографічна культура Давнього світу.

Виклад основного матеріалу. Первісно-родинний устрій – відправна точка в історії всіх народів, найдовша за часом існування суспільно-економічна формація. Відповідно до неї прадавні часи, де зароджується танець, поділяють на три періоди [4, 27]

Ряд вчених підрозділяють історію первісного суспільства, де були присутні прояви художньої творчості та мистецтва танцю, на такі етапи

розвитку: зародження виробничого господарства: 9 тис. до н. е. – 8 тис. до н.е. (пізній мезоліт, неоліт); виробниче господарство: 8 тис до н.е. – 5 тис. до н.е. Важливою віхою розвитку людства був перехід від споживання готових продуктів природи до їхнього виробництва, тобто від привласнюючого господарства до відтворюючого (виробничого). Найвищим етапом розвитку кам'яного віку був неоліт. У цей час широко використовується рубляче знаряддя праці, розвивається виробництво керамічного посуду. Найшвидшим темпами культура неоліту розвивалася на Близькому Сході. Саме там виникло землеробство, започаткувалося розведення свійських тварин.

За часів енеоліту тривав розвиток землеробства; у добу бронзи (бронзовий вік) та раннього заліза (залізний вік) у степових районах поширилося напівкочове та кочове скотарство. Відбувся перший в історії людства поділ суспільної праці: з племен землеробів-скотарів відокремилися переважно скотарські, спочатку пастуші, а пізніше кочові племена.

Застосування бронзи і заліза надало могутнього поштовху розвитку ремісництва. У бронзовому віці з'явилися меч і бойова колісниця, було винайдено ткацький верстат, удосконалювалися знаряддя праці. Розпочався другий в історії людства великий суспільний розподіл праці – відокремлення ремесла від землеробства. З поглибленням розділу суспільної праці та зі зростанням обсягів виробництва (під час першої економічної революції неоліту, яка заключалася у переході від привласнюючого до виробничого господарства) виник надлишок продукту, що призвело до появи приватної власності та майнової нерівності. На зміну первісному устрою приходять класові суспільства та рабовласницька форма правління [4, 19–20].

Первісна культура відіграла значну роль у розвитку людства. Саме з цього культурно-історичного періоду розпочалася історія людської цивілізації: формувалася людина, зароджувалися такі форми людської духовності, як релігія, мораль, мистецтво. З розвитком матеріальної культури зростало значення колективних форм праці, що сприяло розвитку елементів духовної культури, зокрема мислення та мови. Виникали зародки релігії, ідеологічних уявлень, з'явилися й деякі елементи магії та початкові форми мистецтва. Отже, формування первісно-родинного ладу сприяло розвитку духовного життя первісної людини. Джерелом знань людства у ті часи була її трудова діяльність, під час якої накопичувався досвід, що стосувався, передусім, уявлень про навколишню природу. Зразки образотворчого мистецтва доби первісно-родинного устрою відомі завдяки численним археологічним пам'яткам: графічним

та живописним зображенням (в т.ч. наскальним малюнкам) тварин, рідше рослин і людей, мисливських та воєнних сцен, танцям та релігійним церемоніям [3, 251–254].

Первісний танець (X тис. – до н.е. – I тис. до н.е.) [4, 97] як компонент структури художньої творчості відображав ідеологічні уявлення, які склалися серед первісних людей. Розподіл та характер суспільної праці серед чоловіків і жінок наклав свій відбиток і на художню творчість первісного суспільства. Свідчення про художню творчість первісного суспільства доби Палеоліту, Мезоліту, Неоліту та Енеоліту, відомі переважно завдяки дослідженням печерних і наскальних розписів, містять опис елементів первісного побуту. Значне місце серед цих елементів посідають малюнки із зображенням первісного танцю, який можна поділити на «тотемні» танці, обрядові танці чоловіків і жінок, а також побутові танці [1, 34–37]. Тотемні танці виникли ще за часів Мезоліту 10 тисяч років до н.е. Щоб краще розібратись, що являють собою тотемні танці, треба спочатку визначити поняття тотемізму взагалі.

Тотемізм – первісна форма релігії, разом з фетишизмом, анімізмом, магією. Це віра в існування тісного зв'язку між людиною або якоюсь родовою групою та її тотемом – певним видом тварин, рідше рослин. Рід носив ім'я свого тотема, і члени роду вірили, що походять від спільних з ним предків, перебувають з ним у кровному спорідненні. Люди, зі свого боку, не мали права вбивати тотемну тварину або завдавати їй шкоди. Взагалі тотемізм був своєрідним ідеологічним відображенням зв'язку роду з його природним середовищем, який усвідомлювався в єдиній зрозумілій на той час формі кровного споріднення.

Тотемні танці – культові танці, які виконувалися під час певних обрядів і магичних ритуалів у таємній печері. Печера була своєрідним святилищем, де посвячені особи – шамани здійснювали тотемні ритуальні дії, які безпосередньо супроводжувалися танцями, заклинаннями, звертанням до певної тварини – тотемного пращура. Тотемні танці служили, передусім, для вшанування тотемної тварини й заручення її заступництвом і захистом від голоду чи нападу. Під час ритуалу його учасники немовби відчували присутність тотемного пращура. Сьогодні такі «тотемні танці» збереглися у народів, які не зазнали впливу цивілізації і продовжують жити за первісними законами. Це деякі племена австралійських аборигенів та африканських бушменів.

Обрядові танці – танці, які відображали певне дійство (обряд). Розподілялися танці на чоловічі і жіночі. Чоловічі обрядові танці, у свою чергу, розподілялися на мисливські та військові. Мисливські танці зустрічаються вже в наскальних малюнках Мезоліту й Неоліту у вигляді

зображень мисливців, які полюють на великого звіра – лева, мамонта, оленя, чи ловлять рибу. Військові танці беруть свій початок з доби Мезоліту; вони ототожнювались із чоловічою міццю, захисником племені чи нападником під час військових сутичок між племенами. У лексичному плані у чоловічих обрядових танцях домінував стрибок, була поширена присядка, хлопки й тупотіння [3, 109–117].

Жіночі обрядові танці розподілялись на «плодючі танці», «тваринні танці» та «військові танці». Перші ототожнювались із культом плодючості, жінки-матері, хранительки вогнища, продовжувачки роду.

Танці плодючості» обов'язково виконувались із якоюсь рослиною в руках; танець відображав характер певної рослини. «Танці тварин» відображали характерні ознаки птаха, змії чи інших тварин. Зображення в наскальних малюнках тваринних танців належать ще до часів Палеоліту. Військові танці виконувались жінками тоді, коли чоловіки брали участь у походах і битвах. У лексичному плані в жіночому танці були наявні коливальні й обертові рухи, рухи стегнами, животом, грудьми та всім корпусом. У жіночому танці вперше з'явився ковзаючий стрибок. У сидячих танцях розроблялася певна техніка рухів рук, голови, верхньої частини тіла.

Побутові танці – танці, які відображали елементи побуту первісних людей. З'явилися ще в добу Мезоліту. Вони поділялись на сюжетні та безсюжетні. Побутові сюжетні танці тематично були різноманітними; основним джерелом сюжетів була трудова діяльність (полювання, землеробство, скотарство). Побутові безсюжетні танці – тематично-образні; основою їх були емоційні переживання.

Доба Давнього Сходу охоплює період від початку Єгипетської цивілізації до кінця правління китайської династії Хань. Рабовласницькі держави Давнього Сходу зробили значний внесок в історію людства: вони навчилися обробляти залізо, отримувати сталь, скло та вироби з нього, винайшли компас, папір, порох, створили писемність, законодавство. Саме там встановлені монотеїстичні та пантеїстичні форми релігії, теократичний, деспотично-імперський державний устрій, там же окреслилися особливості основних видів мистецтва (образотворче, музика, танець). Досягнення давньосхідних держав стали основою подальшого розвитку країн Сходу, справили сильний вплив на колиску європейської цивілізації – Давню Елладу (Грецію) і Давній Рим (Італію).

Наприкінці V–IV тис. до н.е. в історії людства починається новий етап – з'являються перші цивілізації, які різко відрізняються від первісних суспільств. Найважливішою характерною рисою нового рівня суспільства стало створення рабовласницьких держав, які виникають на

широкій території від Середземномор'я до Тихого океану, а також на американському континенті.

Розвиток культури безпосередньо пов'язаний з процесами розвитку продуктивного виробництва, матеріальним і духовним розширенням суспільства, освоєнням нових культурних надбань. Найдавніші з них (Єгипет, Месопотамія, Індія, Китай) характеризуються швидким зростаннями обсягів виробництва, підвищенням рівня життя людей, перетворенням мистецтва у самостійну форму діяльності. Контакти між Далеким та Близьким Сходом були досить слабкими, що обумовило різноманітність та унікальність їх культури та мистецтва. Культура і мистецтво Давньосхідних держав були тісно пов'язані з релігією, і фактично задовольняло її потреби. Високого розвитку в мистецтві Давньосхідних держав сягнули архітектура та скульптура, частково живопис, у меншій мірі музичне та візуальне танцювальне мистецтво.

Танець Давнього Єгипту (1500 р. до н.е. – 30 р. до н.е.). Будучи теократичною монархією, Давній Єгипет мав досить обмежену танцювальну культуру. Ми проаналізуємо розвиток танцю періоду «Нового царства», «Пізнього», «Птолемеєвського». Насамперед, це Храмові та релігійно-святкові танці – релігійні церемонії, святкові й похоронні обряди, таємничо-магічні ритуали жерців та жриць. Головними виконавцями були жерці та жриці, а також служники храмів. Серед таких танців слід виокремити астральний танець (зображення небесних світил і їх руху у Всесвіті) та божественний танець – прославлення Озіріса, Гора, Ізиди, Анубіса, Сета, Птаха, Амона-Ра, Апіса, які супроводжувалися рухливими картинками пишного дійства у виконанні танцівників, жерців і жриць (нині це справедливо можна було б назвати балетом).

Іншою розвиненою танцювальною формою були Побутові танці – розважально-придворні й народні. Перші мали світський характер і були прийняті при дворі фараонів та аристократії. До них належали побутово-ритуальні (міміка з танцями), у яких танець виконував сам фараон при призначенні на міністерську посаду поважних єгиптян; побутово-розважальні, святкові (пантомімічно-театральні), призначені фараоном чи його двором пишні танцювальні дійства – вистави для задоволення. Другі ж були поширені серед селян і ремісників, наприклад, весільні, поховальні танці (співи з танцями). Свідоцтва про танці Давнього Єгипту ми маємо з літературних джерел – «Книги мертвих», єгипетських міфів, а також живопису давньоєгипетських храмів (Абу Сембал, Карнак, Луксор). Важливо наголосити, що танець, форми, рухи, позиції (як і культура і мистецтво Єгипту взагалі) наклав свій відбиток на культуру Давньої Греції, будучи для неї певним зразком [5, 41–45].

Танець у Давньому Єгипті носив назву т'єребр. Танцювальна техніка була схожа із сучасною. Рухи були виразні, змістовні, плавні; застосування стрибків вважалося дикунським. Єгиптянам був відомий *pirouette, port de bras, petit et grand sauté*; балетні форми – *pas marché, pas couru, pas de deux, pas trois, pas de quatre* [5, 43]. Стилізація давньоєгипетського танцю знайшла своє місце у творчості представників академічного балету – Маріуса Петіпа «Дочка Фараона», сучасного балету – Михайла Фокіна «Клеопатра, або Єгипетські ночі», а також серед представників модерн-танцю (Рут Сен-Діні і Теда Шоуна, Марти Грем).

Танець Давньої Індії (800 р. до н.е. – 550 н.е.). Подібно до танцю в Єгипті, танцювальне мистецтво Індії носило переважно релігійний характер і відрізнялося досить вираженим окультним забарвленням. Ми проаналізуємо танець періоду від «Упанішад» до кінця «Гуптської держави». Спираючись на свідчення пам'яток мистецтва та культури Давньої Індії, давньоіндійські танці можна також поділити на храмові, розважальні та побутові. Храмові танці – релігійно-танцювальні церемонії, окультно-магічні ритуали індійського чи буддистського походження. Жерці (брахмани) засновували при храмах танцювальні інститути баядерок, де посвячення в служниці храму – «девадази» – супроводжувалося певною танцювальною церемонією. Техніка танців не мала майже нічого спільного із сьогоденною балетною технікою. Розвивалася гнучкість корпусу, різноманітні маніпуляції руками. Доля баядерок визначалася, як звичайно, ще при народженні, коли пристрасні шамани у стані трансу проголошували дівчинку обранкою божества. Новонароджені ж хлопці за таких же умов проголошувалися храмовими музиками. Усе своє життя баядерка служила у храмі, виконуючи ритуальні танці на честь того чи іншого божества. Баядерки також повинні були виступати в заможних людей на святах, куди їх спеціально запрошували.

Розважальні танці – танці царів й аристократії і танці народу. Вони також найчастіше виконувалися баядерками. Сам танець чи танцювальні церемонії носили театральнопантомімічний характер, мали чіткий сюжет і супроводжувалися співом, танцем та музикою. Того ж часу в Індії були закладені основи «Індійського класичного танцю» (Бхарат Нат'ям, Оддисі, Катхак, Кучіноді та інші).

Побутові танці – танці факірів (жебрацька секта). Танець виконувався в оголеному вигляді, супроводжувався стогоном і виттям, пульсуючими рухами стегон, спини й рук. У танці також могла використовуватися зброя – невеликі гострі кинджали, якими факіри під час екстази наносили собі порізи та рани, з яких лилася кров. Танець тривав доти, доки хтось із глядачів не кидав виконавцеві гроші. Також факіри прово-

дили й дресирувальні вистави зі зміями – пітонами, кобрами, гадюками, яких обмотували навколо тіла. Найпоширенішим номером була гра на духовому інструменті тоді, коли кобра виповзала з глечика, ледве коливаючись у такт музики [5, 64–69].

У давньоіндійському епосі ми знаходимо цікаву легенду щодо появи танців. Згідно з ученням індуїзму, богиня Бхавані, у захваті від того, що з'явилася на світ, віддала хвалу творцю, стрибаючи й танцюючи у просторі. Під час хореографічних справ з її черева вийшли три яйця, з яких виділилися три божества – Брахма, Вішну, Шива. Стилізація давньоіндійського танцю, його форми, рухи, сценічна манера та віртуозна техніка знайшла своє місце в академічному балеті Маріуса Петіпа («Баядерка» 1877 р.); індійської стилізації в модерн-танці Рут Сен-Дені; постмодерному балеті Моріса Бежара («Бхаті» 1968 р.)

Танець Давнього Китаю (770 р. до н.е. – 220 р. н.е.). На відміну від культури Єгипту та Індії, культура і мистецтво Китаю розвивалися незалежно від релігії і мали досить своєрідний та унікальний характер, не маючий спільного з мистецтвом країн Близького Сходу та Південної Азії через географічну віддаленість. Ми проаналізуємо танець періоду від династії «Джчоу» до кінця династії «Хань». Згадки про танець у Давньому Китаї ми знаходимо в пам'ятках мистецтва і культури.

Ритуально-обрядові танці – форми танців, пов'язані з пантомімними святковими діями при дворі імператора, китайської аристократії, які є основою «Китайського класичного танцю». Обрядово-побутові танці – це танці, пов'язані з побутом, повсякденним життям і світобаченням: Іві-Мень (рухи хмарин), Та-кнем (великий круговорот), Та-гу (благодійний), Та-у (великий войовничий), У-гіонтзе (танець руху води). Для дітей існували «малі» танці. З 20 років дозволялися святкові танці: Фу-у (танець прапорів), Іу-у (танець білого пір'я), Гоанг (містичний птах), Мау-у (танець коров'ячого хвоста), Кань-у (танець зброї), Гень-у (танець людини) [5, 31].

Професійними танцівниками й виконвцями в Давньому Китаї вважалися мандарини. У добу династій «Цінь» і «Хань» 220 р. до н.е – 220 р. н.е давньокитайський танець набув певних змін: він уже не був повільним і спокійним, а набув обертових і стрибкових рухів.

Естетика й етикет давньокитайського танцю відображали спокій і гармонію. Основою моралі були «стриманість душевних спрямувань». Танець у Давньому Китаї звався у. Він був досить монотонним і плавним, без стрибків. Завдяки міміці та жестам рухи набували певного змісту і відповідали сюжету. При імператорському палаці була влаштована академія, якою завідували два музичні мандарини. Танцювальна освіта

була обов'язковою для імператорської сім'ї та придворної аристократії. За соціальним статусом кожен верстви населення мали право на певну кількість танців: придворні – 6 танців, міністри та князі – 4 танці, вчені – 2 танці. Відхилення від цієї танцювальної регламентації не дозволялося.

Танець Давньої Персії (Ірану) (560 р. до н.е. – 640 р. н.е.). Персія була зороастрійською-монархічною державою з певними пророявами федералізму, а також мала своєрідну давню танцювальну культуру, у якій відобразилася культурна спадщина давніх держав Месопотамії (Шумер-Аккад, Асирія, Вавилон). У Персії танець був дуже поширеним видом мистецтва, передусім за часів перських царів Ахеменідів (560 р. до н. е. – 330 р. до н.е.), держав Селевкідів і Парфіян (310 р. до н.е. – 225 р. н.е.), Ірану Сасанідів (225–640 рр.) [6, 28].

Згідно з історичними джерелами з культури і мистецтва того часу, у Персії були поширені такі форми танцю: Театралізовано-танцювальні містерії, ритуальні танці, розважальні танці, конкурсні танці при царському дворі, храмові танці та народні танці. Так, як в Індії та Китаї, ці форми танців стали основою складання «Іранського класичного танцю», а також вплинули на розвиток східного танцю взагалі.

Отже, розвиток трудової діяльності людини викликав до життя найдавніші пантомімічно-хореографічні дійства. Вони були результатом поєднання діяльності людської свідомості й творчого вираження, які народжували художньо-образні уяви та визначали синкретичний характер танцювальних дійств. Усі види художньої творчості (танець, пантоміма, акторське, музичне, словесне, образотворче мистецтва) тісно переплітались, і були безпосередньо пов'язані з матеріальним виробництвом та споживанням (полювання, рибна ловля, скотарство, землеробство). Розвиток абстрактного мислення та нових уявлень про світ призвів до появи в танцях геометричних мотивів [1, 17–18].

Найдавнішим і найпоширенішим було коло – зручна форма масового танцю, а також символіка руху сонця, місяця. Результатом появи святилищ, де виконувалися тотемні танці, були їхня канонізація та систематизація, що дало змогу зафіксувати найдавніші обрядово-культові форми пластики. Танці первісних племен являли собою характерні твори фольклору, призначені для загально-масового виконання. Танці були створені на основі певних культово-побутових традицій, проте значне місце посідала імпровізація. Життєздатність первісних танців залежала від їх яскравості та повноти віддзеркалювання пластичної інтонації та емоційного настрою свого часу. Знання загальних рис первісних танців дає право проаналізувати подальший розвиток систем чоловічого і жіночого танцю, їх видів, жанрів і запису.

Первісний танець, дав поштовх до зародження і розвитку етнічного й фольклорного танців, а також створив прості танцювальні форми, синкретичний характер дійств і видовищ, форми запису танцю і вивчення його техніки.

Висновки. Головною особливістю, притаманною давньосхідному танцю Єгипту, Індії, Китаю, Персії, був зв'язок із теократичною системою держави і національною релігією – давньоєгипетська, зараостризм, індуїзм, буддизм, конфуціанство, які залишали свій відбиток як на соціально-політичному, так і на художньому житті суспільства. Релігія була домінантою та спрямовувала всі сфери суспільного життя – державний устрій, законодавство, освіту, культуру і мистецтво. Безумовно, танець, який був проявом візуального мистецтва, також підкорявся і регламентувався певними релігійно-національними принципами: етизація його обрядів, правил, канонів; естетизація та сакралізація (синтез сюжету, співу, містерії-ретуалу, танцю, пантоміми, музики), танцювальних форм, рухів, технік і системи навчання.

Важливо зауважити, що давньосхідний танець Єгипту, Індії, Китаю, Персії, був передусім професійним. При дворі правителів держав Давнього Сходу облаштовувалися спеціальні школи, де вчителі досконало навчали виконавців танцювальної майстерності. Танцювальні дійства передусім мали складний ритуальний сюжет, який супроводжувався співом, танцями, декламацією, музикою. Танцювальна техніка була досить складною, у ній поєднувалися легкі пересування зі стрибками, обертами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бернадська Д. Феномен синтезу мистецтв в сучасній українській сценічній хореографії : автореф. дис. канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.01 – теорія та історія культури / Д. Бернадська. – К. : Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, 2005. – 20 с.
2. Григорович Ю. Балет: [энциклопедия] / Ю. Григорович. – М. : Советская энциклопедия, 1981. – 623 с.
3. Королева Э. Ранние формы танца / Э. Королева. – Кишинев. : Штиинца, 1977. – 215 с.
4. Киндер Г., Хильгеман В. Всемирная история / Г. Киндер, В. Хильгеман. – М. : Рыбари, 2003. – 638 с.
5. Худеков С. История танцев / С. Худеков. – СПб. : Петербургская газета, 1913. – Ч. I. – 309 с.
6. Шариков Д. Хореография : навч. пос. [для студ. ВНЗ «Театральне мистецтво»] / Д. Шариков. – К. : КиМУ, 2011. – 184 с.

Статтю подано до редакції 11.09.2013 р.